

## "DECIMA MUSARUM": ANNA KOMNENA'NIN ALEKSİASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

HİMMET UMUNÇ\*

1651 yılında Paris kraliyet basımevi Anna Komnena'nın (1083–1144?) ünlü eseri *Aleksias*'ın açıklamalı ve Latince tam çevirisini yayınlar. Çeviriyi yapan ve baskıya hazırlayan kişi, Pierre Poissin adında humanist bir civvittir. Aslında, önceki yüzyıllarda, özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda, *Aleksias*, bazı Rönesans humanistlerince ele alınmıştır; ayrıca, eserin özgün Yunanca baskıları, Venedik Aldine ve Basel Frobenius gibi büyük Rönesans yayınevleri tarafından yayınlanmıştır<sup>1</sup>. Ancak, 1651 Paris Latince baskısı, gerçekten en kapsamlı ve titiz bir şekilde araştırılmış ve çevirisi en iyi yapılmış olanıdır. Nitekim, XIV. Louis'nin Adalet Bakanı ("Chancelier de France")<sup>2</sup> ve Fransız Akademisi'nin kurucularından olan Pierre Séguier'ye yazdığı "ithaf mektubunda," Poissin, *Aleksias*'ın "değerli bir eser" (*dignum opus*) olduğunu, fakat geçmişte "horlandığını, ihmal edildiğini ve unutulduğunu" (*spretum, abiectum et obrotum*)<sup>3</sup> belirtir ve hazırladığı yeni baskı ile eseri karanlıktan aydınlığa kavuşturduğunu vurgular<sup>4</sup>. Ayrıca, Poissin, coşkulu bir ifade ile, gençlik yıllarından beri *Aleksias*'ı Latinceye çevirerek kamuoyuna sunma arzusu ile yanıp tutuştuğunu açıklar<sup>5</sup> ve Anna Komnena'yı "ilham tanrıçalarının (*musa*'ların) onuncusu ve bir bakıma Bizans'ın Pallas'ı" olarak yüceltir<sup>6</sup>.

Böylece, Poissin, mitolojik çağrışım ve mecaz yoluyla Anna Komnena'yı bir yandan Homeros'tan beri şiirsel yaratının ve sanatın kaynağı sayılan il-

\* Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi ve Başkanı,

<sup>1</sup> Bkz. Pierre Poissin'in "İthaf Mektubu," *Annae Comnenae Alexias, Sive De Rebus Ab Alexio Imperatore Vel Eius Tempore Gestis Libri Quindecim*, bas. haz., Pierre Poissin (Parisii: E Typographia Regia, 1651), sig. a iv.

<sup>2</sup> Bkz. a.e., sig. i i<sup>v</sup>.

<sup>3</sup> A.e., sig. a iii<sup>r</sup> ve a iv<sup>r</sup>.

<sup>4</sup> Bkz., a.e., sig. a iii<sup>r</sup> : "*dignum Opus e tenebris in lucem publicam nunc emergit.*"

<sup>5</sup> Bkz., a.e., sig. eiii<sup>v</sup> : "*Iam tum ab adolescentia ... ingenti desiderio flagraui Alexiados Annae Comnenae explicandae Latinis litteris, [et] luce publica donandee.*"

<sup>6</sup> A.e., sig., sig. a iii<sup>v</sup> : "*Anna ea est Comnena, decima Musarum, et Pallas quaedam Byzantinae Graeciae.*"

ham tanrıçaları gibi görerek, diğer yandan onu aklın ve bilgeliğin tanrıçası olan Pallas Athena ile özdeşleştirerek, onun *Aleksias*'ta sergilediği coşkulu duygusallığını ve klâsik kültürle biçimlenmiş bilgeliğini ifade etmektedir.

Poissin'in *Aleksias*'a olan derin ilgisinin nedenlerini bilmek veya tahmin etmek konumuz dışındadır. Belki de Anna Komnena'nın, çoğunlukla Fransız komutan ve şövalyelerden oluşan birinci haçlı ordusu hakkındaki gözlemleri<sup>7</sup> bu ilginin bir yönü olabilir. Fakat, *Aleksias*, Poissin'in ilgi nedenlerinin ötesinde, konu ve içerdiği bilgiler bakımından çok boyutlu bir eserdir. Daha açık ifade etmek gerekirse, *Aleksias*, 11. yüzyılın ikinci yarısı ile 12. yüzyılın başlarında Adriyatik kıyılarından Anadolu'nun doğusuna, Tuna boylarından Kudüs'e kadar uzanan topraklarda yaşayan, yurt edinen, fetihler yapan, savaşı ve geçit arayan ulusların ve toplulukların siyasal, toplumsal, askerî, kültürel, dinî, ahlâkî, etnik ve ekonomik bir öyküsüdür. Bu öyküye dinamizm ve yapısal bütünlük veren ve tüm olayların kesişme noktasını oluşturan öğeler ise, İmparator Aleksios Komnenos'un (1081-1118) kişiliği, düşünceleri ve eylemleridir. Başka bir deyişle, Anna Komnena, babası Aleksios Komnenos'un öyküsünde, çağının öyküsünü yazmıştır. O, bir yandan tabası için görkemli bir övgü (*encomium*) amaçlarken diğer yandan olayları irdelemede ve gözlemlenmede duygusal ve ön yargılı bir yaklaşım içinde olmaktan kendini alamamıştır. Bu duygusallık, gerek anlatımına gerek olaylara bakışına şiirsel bir incelik vermiş, onu bir romancının duyarlılığına sürüklemiştir. Bu bakımdan, eser, 11. ve 12. yüzyıllara yönelik tarih ve kültür araştırmaları için vazgeçilmez bir kaynak olmasına rağmen, bilimsel anlamda ve yöntemde yazılmış bir tarih olarak görülmemelidir.

İşte bu çalışmamızın amacı, *Aleksias*'ı, bu özelliklerinin yanı sıra, Türk kültürü ve tarihi için önemi bakımından değerlendirmektir. Ancak, bu değerlendirmemiz, eserin çok boyutluluğu ve konu zenginliği için bir ölçü kabul edilmemelidir. Değişik yaklaşımlarla pek çok kapsamlı değerlendirmelerin yapılabileceği bir gerçektir.

*Aleksias* üzerine yapılacak bir değerlendirmede Anna Komnena'nın kişiliği ve yetiştiği çevre ile ilgili bazı gerçeklerin vurgulanmasında yarar var. Bu konuda en özgün kaynak, yine *Aleksias*'tır. Gerek yukarıda atıfta bulun-

<sup>7</sup> Bkz. *The Alexiad of Anna Komnena*, İng. çev., E.R.A. Sewter (1969; y.bas., London: Penguin, 1988), özellikle ss. 309 v.d. Metin ile ilgili alıntılar ve atıflar için, yazımızda bu baskıyı kullandık. Yazıda geçen tüm çeviriler tarafımızdan yapılmıştır.

duğumuz Pierre Poissin'in açıklamaları gerek sözünü ettiği Rönesans dönemi kaynakları, temelde *Aleksias*'a dayanmaktadır. Eserinin önsözünde Anna Komnena, özlü fakat anlamlı bir ifade ile kendini şöyle tanıtır:

Ben, İmparator Aleksios ve İmparatoriçe İrini'nin kızı, "Eflatun"<sup>8</sup> içinde doğmuş ve büyümüş Anna. Edebiyat hakkında bilgisiz değildim, çünkü en ciddi öğrenimimi Yunan dilinde yaptım; ayrıca, konuşma sanatında deneyimli idim. Aristoteles'in eserlerini ve Platon'un dialoglarını baştanbaşa okudum ve zihnimi dört yüksek bilimle<sup>9</sup> güçlendirdim<sup>10</sup>.

Buradan açıkça görülmektedir ki Anna Komnena, klâsik çağ kültür ve edebiyat değerlerinin oluşturduğu güçlü bir eğitim görmüş ve özellikle 9. yüzyıl ortalarından itibaren etkisini kaybeden ikonoklazmın sonrasında Bizans'ta gelişmeye başlayan hümanizmanın 12. yüzyıldaki büyük temsilcilerinden biri olmuştur<sup>11</sup>. Nitekim, felsefe, edebiyat, konuşma sanatı ve diğer laik öğretim alanlarının büyük önem kazandığı ve eğitim programlarının bu alanlarda yoğunlaştığı Bizans hümanizmasının bütün etkilerini *Aleksias*'ta görmek mümkündür. Gerek babası Aleksios'u anlatırken gerek bir olayı veya izlenimi betimlerken sık sık klâsik çağ mitolojisine, edebiyatına, tarihine ve felsefesine atıfta bulunmakta, yazar ve filozoflardan alıntılar yapmaktadır<sup>12</sup>. Anlatımı ise, klâsik konuşma sanatının bütün özelliklerini taşımakta, söz sanatları ile bezenmiş, şiirsel, coşkulu, çağrışım boyutları olabildiğince geniş bir nitelik kazanmıştır. Örneğin, "zaman" ve "tarih" kavramlarının ilişkisini

<sup>8</sup> "Eflatun" (*porphyra*) . Bizans İmparatorluk sarayında imparatoriçenin oturduğu kısmın adı idi ve burada doğan İmparator çocuklarına Prens veya Prenses anlamında "Porphyrogeniti" denilirdi. Ayrıca, eflatun rengi, Bizans İmparatorluk ailesinin rengi idi.

<sup>9</sup> Ortaçağ öğretim programı içinde yer alan bu dört bilim dalı (*quadrivium*), geometri, matematik, astronomi ve müzikten oluşuyordu ve öncelikle okutulan diğer üç bilim dalını (*trivium*) tamamlıyordu. Gramer, konuşma sanatı ve mantıktan oluşan *trivium*, *quadrivium*'un bir tür ön şartı idi.

<sup>10</sup> *The Alexiad*, s.17 : "I, Anna, daughter of the Emperor Alexius and the Empress Irene, born and bred in the Purple, not without some acquaintance with literature—having devoted the most earnest study to the Greek language, in fact, and being not unpractised in Rhetoric and having read thoroughly the treatises of Aristotle and the dialogues of Plato, and having fortified my mind with the Quadrivium of sciences."

<sup>11</sup> Bizans'ta ikonoklazm ve neoklassizm ile ilgili olarak bkz. Steven Runciman, *Byzantine Style and Civilization* (Harmondsworth : Penguin, 1975), ss. 82 v.d.

<sup>12</sup> Bkz. *The Alexiad*, ss. 17,18,37,173,176,178,321 *et passim*.

açıklayan aşağıdaki sözleri, onun anlatımının güzelliğini ve gücünü açıkça ortaya koymaktadır:

Karşı konulamayan ve hiç durmadan akan Zaman ırmağı, ister hiç kayda değer olmasın, ister büyük ve anılmaya değer olsun, hayata gelen her şeyi sürükler götürür ve zifiri karanlığın derinliklerine gömer. Böylece, oyun yazarının da dediği gibi, Zaman, "görülmeyenleri karanlıktan ışığa çıkarır ve gözle görülenleri karanlığa sarar sarmalar." Ancak, tarih bilimi, Zaman ırmağına karşı çok güçlü bir set oluşturur ve bir dereceye kadar onun karşı durulmaz akışını durdurur. Bir bakıma, suyun üzerinde yüzenlerden tutabildiklerini sınıksız yakalar ve unutulmuşluğun derinliklerine süreklenmelerini engeller<sup>13</sup>.

Görülüyor ki zaman ve tarih ilişkisi, ölümlülük ve ölümsüzlük bağlamı içinde ele alınmış ve mecazlarla dolu şiirsel bir anlatımla verilmiştir. Böyle bir anlatımı, ancak klâsik çağ kültür, edebiyat ve konuşma sanatı geleneği içinde görmek mümkündür. İşte, Anna Komnena'yı yetiştiren ve onun eserinde en güzel ifadesini bulan Bizans humanizmasının gücü, bu geleneğin canlılığından kaynaklanmaktadır. Halbuki aynı dönem Batı Avrupası'nda, özellikle klâsik Lâtin kaynaklarından gelen düşünce, kavram, imge ve biçimler, allegorik yorumlama ve anlatım yöntemiyle çarpıtılmış, anlam zenginliği daraltılmış ve tamamen Hıristiyanlık öğretisinin ifadesi haline getirilmiştir; pagan tanrıları ile Ovidius'us *Metamorfozlar (Değişimler)*'de anlattığı mitolojik öykülerden bazıları, Hıristiyanlık öğretisinin, mistisizminin ve ahlâk kavramlarının allegorik anlatımları olarak algılanmışlardır<sup>14</sup>. Ancak, 14. yüz-

<sup>13</sup> A.e.s. 17: "The stream of Time, irresistible, ever moving, carries off and bears away all things that come to birth and plunges them into utter darkness, both deeds of no account and deeds which are mighty and worthy of commemoration; as the playwright says, it 'brings to light that which was unseen and shrouds from us that which was manifest' [Sophocles, *Ajax*, 646]. Nevertheless, the science of History is a great bulwark against this stream of Time; in a way it checks this irresistible flood, it holds in a tight grasp whatever it can seize floating on the surface and will not allow it to slip away into the depths of Oblivion."

<sup>14</sup> Daha geniş bilgi için bkz. Erwin Panofsky, *Renaissance and Resuscitations in Western Art* (1965; y.b., London: Paladin, 1970), ss. 1-113; D.C. Allen, *Mysteriously Meant: The Rediscovery of Pagan Symbolism and Allegorical Interpretation in the Renaissance* (Baltimore: Johns Hopkins, 1970), ss. 1-247; Himmət Umunç, "A Veiled Language: The Classical Origins of Renaissance Allegory," *Hacettepe University Bulletin of Humanities*, X, 2 (Haziran, 1979), 104-118.

yılda Petrarca, Boccaccio ve çağdaşlarının öncülüğünde batı humanizma akımı başlamış ve klâsik çağ kültürünün yeniden doğuşu gerçekleşmiştir<sup>15</sup>. Bu bakımdan, Anna Komnena'nın humanizmasını ve *Aleksias*'ın biçim ve içerik niteliklerini daha iyi anlayabilmek ve değerlendirebilmek için Ortaçağ Batı Avrupası'ndaki düşünce hayatının bu gerçeklerini gözden uzak tutmak gerekir.

Anna Komnena, *Aleksias*'ı, hayatının son döneminde, kardeşi Johannes'e karşı giriştiği siyasal manevranın başarısız olması sonucu manastıra çekildiği dönemde yazmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, eser, temelde Aleksios Komnenos hakkında dolaylı veya kapalı bir övgüdür. Ancak, Anna Komnena bu amacını açıkça ifade etmekten sanki kaçınmış<sup>16</sup> ve övgüsünü olayların ayrıntılı anlatımı içinde gizlemiş gibidir. Yer yer de olsa açıkça yaptığı övgüler, onun bu temel amacının birer göstergesi olarak kabul edilebilir. Aleksios'un kişiliğinde, tüm erdemlerle bezenmiş, tanrısal nitelikler taşıyan ve her bakımdan kudretli imparator idealini yansıtmıştır. Aslında, imparatorun tanrısal bir kişilikle tasvir edilmesi gerçeği, Roma imparatorluk geleneğinin temelinde vardı ve Bizans'ta da devam etmiştir. Runciman'ın da belirttiği gibi, imparatorluk kavramının içerdiği kudret, ululuk ve iktidar düşüncelerini vurgulamak amacıyla, özellikle kabartma heykellerde, imparator, maiyetindeki kişilerden daha büyük oranda gösteriliyordu<sup>17</sup>. *Aleksias*'ta da Komnena'nın ifade ettiği imparatorluk kavramı, sanattaki bu uygulamanın, yazıdaki bir örneği olarak kabul edilmelidir; o da babası Aleksios'u yücelterek olağan insan ölçülerinin üstünde göstermiştir.

Hiç kuşkusuz, Türk tarihi ve kültürü bakımından, *Aleksias*, Bizans kaynakları içinde en başta gelenidir. Türklerle ilgili Bizans kaynaklarının 6. yüzyıla kadar gittiği bilinen bir gerçektir<sup>18</sup>. Aslında, Hunlardan sonra Doğu Avrupa'ya ve Tuna boylarına gelerek yerleşmeye başlayan çeşitli Türk boyları bir yandan Bizanslı misyonerler aracılığı ile Hıristiyanlığı kabul ederken bir yandan da komutan ve savaşçı olarak Bizans ordularında görev almaya başlamışlardır<sup>19</sup>. Örneğin, Pannonia'nın komutanı İldığz adında bir Türktü;

<sup>15</sup> Bkz. Panofsky, *a.g.e.*, ss. 10 v.d.

<sup>16</sup> Örneğin krş. *The Alexiad*, ss. 17-18.

<sup>17</sup> Bkz. *a.g.e.*, ss. 37 v.d.

<sup>18</sup> Bkz. R. Saffet Atabinen, *Les Turcs à Constantinople du V<sup>e</sup> au XV<sup>e</sup> siècle* (İstanbul, 1954), ss. 22 v.d.; Himmet Umunc, "Batılılar Gözüyle Türkler ve Türkiye", *Türk Dili*, LI, 414 (Haziran, 1986), 417-439 [s.419].

<sup>19</sup> Bkz. Atabinen, *a.g.e.*, s. 22 ve Umunc, *a.g.m.*, s. 419.

imparator Herakleios'un ordusunda en seçkin savaşçı birlikler Türklerden oluşmuş bölüklerdi<sup>20</sup>. 11. yüzyıla gelindiğinde, bu Türk boyları eski etkinliklerini sürdürmekte, ancak geçen yüzyıllar içinde Bizans'la ilişkilerinde çeşitli gelişmeler olmuştur. Bizans'ın kurnazca ve etkili bir şekilde yürüttüğü siyasi manevralar sonucu, Türk boyları birbirleriyle sürekli savaş durumuna sokulmuş ve Bizans'ın çıkarları doğrultusunda ilişkilerini düzenlemeye teşvik edilmişlerdir. Bu ilişkilerin askerî, siyasi, ekonomik ve kültürel yönleri *Aleksias*'ta ayrıntılı olarak ifadesini bulmuştur. Kumanlar, Peçenekler, Uzlar ve diğer kuzey Türk boylarının yaşayışları, savaşçılığı, örf ve adetleri, giyimleri, siyasi ve ekonomik yapıları ile ilgili pek çok ayrıntı, Osmanlılar öncesi genel Türk kültürünün Balkanlardaki ve Doğu Avrupa'daki durumunu aydınlatıcı niteliktedir. Bu bakımdan, Komnena, Türk kültür tarihine önemli katkı sağlamıştır. Bu katkının çok daha önemli boyutu, Anadolu Türkleri ile ilgilidir. 11. yüzyılın ikinci yarısında başlayan fetihler sonucu Türkler Anadolu'ya yerleşmeye başlamış ve çeyrek yüzyıldan az bir süre içinde İstanbul ve Marmara bölgesi için stratejik bir konumda olan İznik'e kadar gelmişlerdi<sup>21</sup>. Bu dönemde Bizans-Türk ilişkileri büyük yoğunluk kazanmış ve belki de en kapsamlı ifadesini *Aleksias*'ta bulmuştur.

Bu arada, Aleksios'un imparator olduğu 1081'den önceki dönemde Bizans büyük bir iç kargaşa içine sürüklenmişti. Obolensky'nin açıkladığı gibi, ağır vergiler ve isyanlar sonucu ekonomik hayat iflâs etmiş, askerî ve sosyal bunalımlar kontrolden çıkmıştı; ayrıca, Batıda Bizans'la savaş içinde olan Kumanlar ve diğer güçler İstanbul surlarına kadar yaklaşmıştı<sup>22</sup>. Bu koşullar altında Bizans'ın gücü zayıflamış ve imparatorluğun sınırları, Komnena'nın vurguladığı gibi, batıda Edirne'de, doğuda ise Boğaz sırtlarında fiilen bitiyordu<sup>23</sup>. Gerçekten, İznik'i kendisine başkent yapan Kılıçsarı karşısında Bizans büyük bir korku içindeydi. Aleksios'un ilk hedefi, Kılıçsarı'nın gücünü kırmak ve Türk tehlikesini uzaklaştırmaktı.

İşte, Obolensky'nin de vurguladığı gibi, Aleksios, yeniden örgütlediği askerî gücü ve ince diplomasiye dayalı akılcı dış politikası ile parçalanmakta

<sup>20</sup> Bkz. Atabinen, *a.g.e.*, s. 22 ve Umunç, *a.g.m.*, s. 419.

<sup>21</sup> Bkz. Umunç, *a.g.m.*, ss. 420 v.d.

<sup>22</sup> Bkz. Dimitri Obolensky, *The Byzantine Empire: Eastern Europe, 500 - 1453* (1971; y.b., London : Cardinal, 1974) ss. 279 v.d.

<sup>23</sup> Bkz. *The Alexiad*, s. 206: "But at the time we are speaking of, the boundary of Roman power on the east was our neighbour the Bosphorus, and on the west the city of Adrianople".

ve dağılmakta olan imparatorluğu kurtarmıştı<sup>21</sup>. Bu amaçla, Anadolu Türklerine karşı da geleneksel Bizans siyasi manevraları içinde olmuştur. *Aleksias*'ta da görüldüğü gibi, İznik'i geri almak için düzenlediği başarısız bir iki askerî harekât ile Çaka Bey'e karşı giriştiği adalar savaşı dışında, Anadolu Türklerine karşı ciddi sayılabilecek seferler düzenlemekten kaçınmıştır. Bazı küçük yerel çatışmalar olsa da bunlar herhangi bir etki sağlamamıştır. Ancak, kullandığı çeşitli siyasi oyunlar ve entrikalar çok daha etkili olmuştur. Bir yandan, Çaka Bey ile Kılıçaslan veya İznik Valisi Abulkasım ile Selçuklu Sultanı veya Tutuş ile Süleyman Şah arasında olduğu gibi, Türk liderleri arasında düşmanlığın ve siyasi husumetin oluşmasına yol açmış<sup>25</sup> diğer yandan da Bizans soylularının kızlarını Türk şehzadelerine ve komutanlarına gelin olarak vermiş ve onları kendi etkisi altında tutmaya çalışmıştır. Ayrıca, para, nişan ve makam tahsisi<sup>26</sup>, misyonerlik, çeşitli ikramlar ve sefahat vaadleri kullandığı en etkili yöntemler arasında sayılabilir<sup>27</sup>.

Türklerle ilgili tüm gözlemlerde ve anlatımlarda Anna Komnena tutarlı bir yaklaşım ve görüş içinde değildir. Bizans'ın çıkarlarına hizmet ettikleri zaman Türkleri övmekte ve onların erdemlerini vurgulamakta, fakat Bizans'a karşı savaştıkları zaman onları kötülemektedir. Bu yaklaşımını doğal karşılamak gerekir; Türklerin Anadolu'daki varlığı Bizans için en büyük tehlike olmuştur ve Anna Komnena bu gerçeğin bilincindedir. Bu bakımdan, Türklere karşı karışık duygular besler.

Sonuç olarak denilebilir ki *Aleksias*, Kılıçaslan dönemi Türk tarihi için önemli bir kaynaktır, fakat eleştirici ve irdeleyici bir yaklaşımla ele alınmalıdır.

<sup>21</sup> Bkz. Obolensky, *a.g.e.*, ss. 280, 289 *et passim*.

<sup>25</sup> Bkz. *The Alexiad*, ss. 274 v.d. *et passim*.

<sup>26</sup> Bkz. *a.e.*, ss. 198 v.d. *et passim*.

<sup>27</sup> Bkz. *a.e.*, *passim*.

